

Polivalența la nivel lexical. Un caz: v. rom. *a ținea**

DE

Alexandru GAFTON

1. Spre deosebire de alte limbi indoeuropene, germanice, precum germana, engleza, sau romanice, precum franceza, italiana, portugheza, limba română nu prezintă disponibilități remarcabile către îmbogățirea nivelului lexical-semantic prin acumulare de material lexical. În comparație cu limbile menționate, limba română are un număr de unități lexicale destul de mic. Cu toate acestea, însă, capacitățile ei de a cuprinde și exprima varietatea de sensuri pe care limbile de comparație o dețin nu scad nicidecum proporțional. În esență, problema necesității de a reda în mod nuanțat realitatea, în sensul cel mai larg, precum și raporturile din sînul acesteia, a fost rezolvată de către diferitele limbi în două modalități.

Într-un caz, fiecare element lexical are a semnifica unul, două sau mai multe sensuri, dar în număr cît mai redus. Chiar dacă nu la maximum, în acest caz bogăția semantică este reflectată de inventarul de unități lexicale. Firește, constatarea aceasta nu are o valoare absolută. Chiar în limbile germanice mai sus menționate, există numeroase elemente lexicale ce cunosc o pletoră de sensuri. Respectiv situații, însă, sînt copleșite de cele în care o sferă conceptuală este împărțită cu finețe și strictețe de mai multe elemente lexicale, și chiar de cazul în care nuanțele de sens ale cîte unui concept sînt – la fel de fin și de riguros – partajate între mai multe elemente lexicale. Felul în care s-au edificat aceste limbi, așadar, a condus la un soi de echilibrare numerică între unitățile formale și cele de conținut ale compartimentului lexical. Nu se poate spune că este vorba despre o modalitate propriu-zisă de rezolvare a problemei ridicate de relația dintre cuvînt și sens. Mai degrabă – pe fondul unei apetențe pentru împrumutul de material lexical – este vorba despre o capacitate sporită de a decela, în cadrul realității, o multitudine de sensuri și nuanțe, date de o varietate de cauze. Dintre acestea din urmă merită specificate: felul în care este observată, percepută și gîndită realitatea, caracteristicile de exprimare a realității de către respectiva limbă, modalitățile particulare de construcție și diferențiere a contextelor, felurile cerințe de natură (socio)lingvistică, comportamentală etc.–, combinată cu o anumită concepție asupra felului în care se organizează limba, în relație cu realitatea, ca instrument de exprimare a realității.

Fără a putea vorbi – nici în această situație – de tipuri pure, adică despre o centrare exclusivă a unei limbi pe un anumit procedeu, în celălalt caz, des întîlnit este ca un număr ridicat de sensuri să fie exprimat printr-un număr disproporționat de mic de elemente lexicale. Cu toate acestea, este de menționat că nu este mereu vorba despre o situație dată în mod exclusiv de realitatea paradigmatică. Uneori, cuvintele au, în mod virtual, toate sensurile pe care sînt capabile să le poarte, Alteori, însă, acestea nu se dezvoltă decît prin trecerea lor pe axa sintagmatică, în funcție de context, de uzuri etc. În general, nu se poate susține că acest al doilea tip este dat de o capacitate redusă (comparativ cu precedentul) de a conceptualiza, ori de a pătrunde și discerne sensuri și nuanțe, de a observa, cuprinde și exprima realitatea în modalități analitice. Mai ușor s-ar putea susține că, în general, este vorba despre o dezvoltare preponderentă a capacităților (logice și lingvistice) de a privi și exprima realitatea la modul sintetic. În acest fel, ceea ce, în cazul limbilor primului tip, apare și este exprimat în mod diferențiat, segregarea operînd și ajungînd pînă la elementele cele mai fine ale realității - fără ca în cel de-al doilea caz să scape percepției - este văzut în mod organic unitar sau preznetînd diferențe nu atît de semnificative încît să merite a fi evidențiate în mod curent¹.

Astfel, fără a susține existența a două tipuri net distincte, lipsite de modalități comune, putem constata că, în linii generale, avem a face cu două tipuri în care modalitățile preponderente de organizare a nivelului lexical-semantic se orînduiesc în funcție de perspectiva analitică, respectiv sintetică în care realitatea este filtrată și exprimată la nivelul compartimentului lexical-semantic. În primul caz predomină o relație relativ echilibrată între elementul lexical și sensurile pe care acesta le

* Studiu publicat în „Analele Științifice ale Universității «Alexandru Ioan Cuza», din Iași”, seria III. Lingvistică, t. LIII, volum omagial Vasile Arvinte, (2007), p. 37-50.

¹ Firește, aici avem a face cu un caz în care modalitățile de a percepe, înțelege și de a „utiliza” realitatea impun limbii modalități de exprimare în concordanță cu felul în care a fost filtrată, înțeleasă și este „practicată” respectiva realitate.

poartă. În celălalt, elementul lexical se poate încărca cu mai multe sensuri. Cu toate acestea, trebuie observată o caracteristică a celor două tipuri. În cazul limbii engleze sau al celei germane, spre exemplu, este posibil ca un cuvânt să aibă mai multe sensuri. În această situație, în mod obișnuit, între respectivele sensuri, nu există neapărat vreo relație, uneori, acestea neavând vreo legătură evidentă pentru vorbitor. Cuvântul poate, așadar, purta, și în acele limbi, mai multe sensuri, dar, de regulă, distincte. În cazul limbii române, nuanțele sau sensurile sînt, de regulă, relaționate sau măcar apropiate.

O remarcă importantă de referă la o cauză importantă a comportamentelor care conduc la această situație. Limbile primului tip au o capacitate ridicată de a împrumuta material lexical, precum și de a-l crea, prin mijloace proprii. Acestea prezintă o evidentă tendință de a îmbogățire a inventarului de unități lexicale. Limbile precum româna nu se arată dispuse să se încarce cu material lexical. În schimb manifestă o bogăție de procedee cu efecte semantice (generalizare, restrîngere, înnobilare, degradare de sens, metaforizare, calc semantic etc.) prin care – într-un mod mai direct și mai economic, poate – necesitățile unei comunicări complexe sînt satisfăcute.

2. Plecînd de la aceste considerații, în cele ce urmează vom încerca să observăm situația, în limba română, a urmașului lat. *teneo*, *-ere*, care a generat v. rom *a ținea*. Luînd în discuție situații care apar în unele texte din secolele al XVI-lea și al XVII-lea, vom analiza valorile și nuanțele semantice cu care respectivul cuvînt apare, spre a putea înțelege felul în care acestea se dezvoltă, se distribuie și funcționează la nivelul respectivelor uzuri.

În limba latină², verbul *teneo*, *-ere* putea fi utilizat cu mai multe sensuri și nuanțe de sens, foarte apropiate. Astfel, plecînd de la sensul său de bază, ‘a ține’ (cu ideea de continuitate) și în sens absolut ‘a dura’, ‘a persista’, *teneo* putea fi utilizat cu sensuri precum: ‘a posedă’, ‘a ocupa’, ‘a opri’, ‘a reține’, ‘a păstra în minte’, ‘a-și aminti’, ‘a înțelege’, ‘a ști’. Faptul nu este unul excepțional, aceasta fiind o caracteristică ocurentă în majoritatea limbilor. Posibilitatea de a utiliza – cel mai adesea metaforic sau pe baza unei imagini, ori a unei relaționări oarecare – un termen într-un anumit context, aduce cu sine tinctuarea aceluși termen cu nuanțele și valorile pe care respectivul context le necesită, solicită sau impune. Relația sintagmatică dintre termeni, faptul că un element lexical poate participa la un context înseamnă nu doar că acesta își va impune conținutul aceluși context, ci și că este necesar ca respectivului context să i se îndeplinească cerințele³. Alături de acestea, însă, și de formele generate de această bază prin derivare, latina produce mai multe compuse, printre care: *abstineo* ‘a se ține deoparte’, ‘a se abține’, *attineo* ‘a atinge’, ‘a ține’, ‘a reține’, *contineo* ‘a conține’, ‘care se abține’, ‘continent’, *continuo* ‘a continua’, *detineo* ‘a deține’, *distineo* ‘a ține departe’, ‘a ține’, ‘a ocupa’, ‘a fi în posesie’, ‘a păstra’, ‘a cîștiga’, ‘a proba, a demonstra’, *pertineo* ‘a atinge, a obține, a privi’, *appertineo* ‘a aparține’, *retineo* ‘reține’. Acest procedeu este curent în diferitele limbi indoeuropene: pe o anumită bază, cu ajutorul unor elemente (modalizatori, nuanțatori), plecînd de la diferitele sensuri ale termenului, se produc felurite „torsioni” care au ca urmare apariția – în consecință și relativ proporțional – a unor noi sensuri și nuanțe de sens.

Cum vom observa în cele ce urmează, în limba română lucrurile se petrec altfel. Aici nu se mai încarcă lexicul cu noi unități (fie și create prin aglutinarea unor particule pe baza dată), sistemul lăsînd povara pe vorbitor, care își mărește astfel anumite libertăți (firește, cu propriile constrîngeri), unde subînțelegerile, ambiguitățile și chiar inconvenientul neînțelegerii pîndesc exprimările în care nuanțele și sensurile se întretaie, se completează, se multiplică și îmbogățesc într-o modalitate de manifestare a principiului economiei unde, într-un mod simplu se exprimă o multitudine de posibilități, sau în care fie și numai savoarea dată de densitatea de sensuri care îmbogățesc nu doar mesajul, ci și contextele, justifică această cale de a concepe și realiza comunicarea interumană.

² Vezi A. Ernout, A. Meillet, *Dictionnaire etymologique de la langue latine. Histoire des mots*, Paris, 1932, s.v. *teneo*.

³ De altfel, aceasta nu reprezintă decît o formă de manifestare, la acest nivel, a unui principiu fundamental, valabil în orice domeniu social: o entitate există cu adevărat pentru un sistem dat în măsura în care prezintă caracteristici diferențiatore și individualizante în raport cu alte entități similare (caracteristici dotate cu funcționalitate și utilitate pentru sistem, însă) și în măsura în care participă la respectivul sistem.

În limba română veche verbul *a ținea*⁴ se afla într-o astfel de situație. Plecând de la sensul de bază – care apare și în latină și care nu necesită prea multe exemple: „Și după aceasta văzui 4 îngeri sfînd la ceale patru unghiuri ale pămîntului, *țîind* ceale patru vînturi ale pămîntului ca să nu sufle vînt pre pămînt, nici preste mare, nici preste tot copaciul” (BB, *Apocalips*, 7, 1) –, dar care prezintă nuanța, importantă, [+continuitate]⁵, se ajunge în mod firesc la ‘posesie’. Astfel, verbul putea să apară în contexte precum: „și ceia ce cumpără, ca cînd n-ar *ținea*” (BB, *1Cor.*, 7, 30)⁶; „Cești păcătoși, ce înmulțiră în veacu, *ținură* bogăție depreună” (PS.S B, 72, 12); „Nu mărturiseaște schileariul, adecă vameșul, carele *ține* asupra lui lucrure domnești cumpărate” (LEGI Munt., 86, 1-2); „Tot omul poate să-și ia bucatele de la cela ce i le *ține* și i le socoteaște” (LEGI Mold., 103, 25); „Nime den călugări *să* nu *ție* al său, nice cal, nici stupi, nici altu dobitoc, nemică, nici arătură, nici din n-afară, nice dinlontru în mănăstire, nimică deosebi *să* nu *ție*, fără numai înbrăcăminte, și chelșug ce va avea dentru răcodelia⁷ *să* *ție*” (DRH XIX, 150, 24-27) (primele două, ultima este la ‘a asigura traiul’), unde sensul este ‘a deține, a poseda’, a stăpîni’.

Aceeași valoare este foarte uzitată cu referire la teritorii: „Și i se împărți împărăția în 10 părți: unii *ținea* Siriia și Finichiia, alții Răsăritul și alții Apusul” (MOXA, 19^v/9-20^v/2); „Acesta iaste moșteanul, veniți să-l omorîm pre el și *să* *ținem* moștenirea lui” (BB, *Mt.*, 21, 38); „Veniți să-l ucidem și *să* *ținem* ocina lui” (VARL, 203, 30); „Cela ce va ucide pre altul, carele *au fost* *țîind* moșiile cuiva (...)” (LEGI Munt., 237, 33); „Dereptii vor *ținea* pămîntul și vor fi în veacul veacului spr-ins” (PS.C., 37, 29); „să fie volnici călug[ă]rii cu ace[a]st[ă] cartea a dumnii mele de *să* *ție* satul lor Corzii cu tot hotarul și cu toți rum[ă]nii” (DRB 44, 8-9) sau la diferite tipuri de proprietăți, inclusiv umane: „Deci dumnii-m[ea] încă am datu boerinului dumnii-mele Prăvului Log[ofăt] ca *să* *ție* acestu rumăn Crăstiiian și cu toț[i] feciorii lui, cum l-*au* *ținut* și până acum” (DRB 39, 15–17); „ce-au cumpărat tată-mieu marco Log[o]fet cu jupăneasa Oprina, eu *să* *țiu* cu mașihă-[mea] Oprina den doao” (DRB 33, 5–7); „jupăneasei Catrinei, fata a lu Pană Vist[ier] (...) ca să fie volnică cu cartea domnii mele *să* *ție* toat[ă] partea de ocină ce au avut de tată-său (...) și cu rumăanii, și cu venitul căt se va aleage” (DRB 31, 2-7); „Îngăduit-au pre voia împăratului cum *să* *ție* Ardealul cu nume de gobărnator, însă într-acest chip cum *să-l* *ție* pîn în viața domniii-lui” (Dî 145, 3-5); „Iară vrăjbitorii diavol învită pre Leon Iconoborețul ereticul ce *ținea* nehnarnic împărăția Țarigradului, de o muncii” (vs, 104, 36-37).

De aici, se ajunge la enunțuri precum: „*Să* nu *ție* neștine în casă altă muiare, fără mumă și soră; cu aceste feațe să fugă de toată bănuiala” (LEGI Munt., 399, 32-33); „Avraam, Isac, Iacov și alți mulți cum *au* *ținut* muieri mai cîte multe de una” (PO, 8, 2-3); „Acesta Consta mainte era ginere lui Maximian, că-i *ținea* o fată, anume Theo[d]ora” (MOXA, 54^v/6-7); „Și o *ținu* pre ea și în pîntece luo și născu făt” (BB, *Ex.*, 2, 2); „Cine va apuca fata cu dă sila, acela să se afurisească și să o ia *să* o *ție*” (LEGI Munt., 395, 30); „episcopul sau preotul sau diaconul (...) de *vor* *ținea* vreo muiare pre în casele lor și să nu fie blagoslovit pre leage, acela *să* nu o *ție*” (LEGI Munt., 80, 38-81, 1); „Împarte-să muiarea de bărbat cu voia ei și fără știrea giudețului, cînd va fi bărbatul ei eretic și pentru ce va meșterșugui să afle vreamă să o poată omorî, (...) sau căce nu o *ține* cumu să cade, sau nu o ocîrmeaște bine, ce să dzice nu-i dă bucate să-i fie agiuns, sau nu-i face haine” (LEGI Mold., 123, 5-8). În toate aceste exemple este vorba tot despre un soi de posesie, chiar dacă cu referire la o persoană, și anume la soție⁸. În anumite medii, verbul *a ține* încă se utilizează cu această valoare.

⁴ Forma care decurge din lat *tenēre* este *ținea*. Cum s-a întîmplat și în latină (și după cum încă se mai întîmplat și astăzi în limba română), tendința ca verbele să migreze de la conjugarea a II-a la conjugarea a III-a a făcut ca v. rom. *ținea* să devină *ține*. Diferența formală, așadar, produsă în diacronie și ca urmare a unor tendințe organice ale sistemului, nu are absolut nici o relevanță pentru discuția de față.

⁵ Este semnificativ faptul că, în limba română, și astăzi, atunci cînd actul de a ține se referă la un interval de timp foarte limitat, se spune „ține puțin obiectul acesta!”, precizare necesară. Cînd, însă, obiectul este dat sau cînd, cumva, el nu mai este luat înapoi (în cazul lipirii sale de un altul, spre exemplu), se utilizează doar „ține!” (într-o formulă precum „ține așa!”, adverbul nu apare decît pentru a face o precizare care nu are legătură cu vremelnicia procesului).

⁶ Vezi și: „și ceia ce se bucură, ca ceia ce nu se bucură, și cumpărătorii, ca ceia ce-s *nețîindu*” (CB, *1Cor.*, 7, 30).

⁷ Utilizînd ediții de texte pentru a ilustra niște situații la nivel semantic, indiferent de opinia noastră în ceea ce privește opțiunile respectivului editor în transcrierea textului, am respectat cu rigoare soluțiile editorului, inclusiv ortografice și de punctuație, socotind că, date fiind finalitățile studiului nostru, aceasta era cea mai corectă cale de urmat.

⁸ Uzul este de înțeles dacă ne raportăm la felul în care era organizată societatea și în care se împărțeau rolurile în societate și familie între cei doi soți. Pe de o parte, soția avea un statut social care o așeză în rîndul bunurilor pe care un bărbat le deținea, pe de altă parte – după cum se observă, mai ales, din ultimul exemplu – îndatoririle soțului, văzut ca întreținător al

Foarte apropiată, însă mai mult de statutul obiectelor este situația din: „Hotru să cheamă cela ce are mueri la casa lui de le ține pentru dobînda lui, carele-și dau trupurile (...)” (LEGI Mold., 125, 10-11).

În afară de cazul în care se semnifică deținerea fizică a cuiva, precum în: „Pentru argintul ce era datoriu Ionathan, fratele tău, la treaba împărătească, pentru trebile care au avut, îl ținem pre el” (BB, *IMacabei*, 13, 15), unde este vorba despre prizonierat (în vederea unui schimb), sau în: „Că n-au cruțat Dumnezău îngerilor carii au greșit, ce i-au aruncat în beznă, legați cu lanțurile întunearicelor, ținându-i spre păgubitură” (NTB, *2Petru*, 2, 4), sensul ‘a stăpîni’ se poate utiliza precum în: „Derept acia țiru ei trufă, pîră în cumplitu;” (PS.S B, 72, 6); „Ținură-mă durorile morții” (PS.C. 18, 5), unde este vorba despre o modalitate de posesie abstractă.

Deși prezintă nuanțe, atît în planul realității, cît și în cel lingvistic, situațiile de mai sus pot fi încadrate într-o clasă care ar avea ca nucleu semantic central ‘posesia’. Aceasta este o stare de permanență (fie și atinsă de relativitatea universală) care decurge dintr-un act anterior: ‘reținerea, oprirea’, care, așadar, este cuprins în actul posesiei. Apare aici o trăsătură importantă, care ține de unele caracteristici ale dinamicii sociale, trăsătură care străbate procesele lingvistice. Este vorba despre situația în care un sens primordial (mai mult sau mai puțin concret) constituie și reprezintă atît de organic o anumită formă încît, după ce respectiva formă ajunge, pe baza aceluiași sens, să dezvolte alte sensuri, sensul primordial, atît de evident încît devine subînțeles, ajunge să se estompeze și aproape să dispară. În astfel de situații, pentru scoaterea sa din starea de latență, de implicare, este necesar să se dezvolte, în mod special, mărci și modalități care să-l poată, din nou, purta⁹.

Sensul ‘a opri’, ‘a reține’ se poate exemplifica prin contexte precum: „Că cungiurără-me cîri mulți și zborul reiloru țirură-me” (PS.S B, 21, 17); „Tu ești fugire mie de scîrbi ce me țirură, bucuria mea; izbăvește-me de cei ce me încungiurără” (PS.S B, 31, 7); „Ținie limba sa de reu și cu rostul său se nu grăiască hiclesugure” (PS.S B, 33, 14); „Cela ce va ținea pre neștine cu cuvinte și-l va zăbăvi (...)” (LEGI Mold., 185, 21); „Cînd vor fi nește soții multe de vor ținea drumul, de vor tălhui sau vor fura: pre toți să-i spîndzure” (LEGI Mold., 23-24); „E muerile era ținute de frică și de spaimă (ce se zice, de minune și de vederea îngerului alu înfricateei înviere)” (CCî, 140, 14-15), de unde și nuanța ‘a împiedica’: „și nime să nu cutează a ținea sau a opri iar cui va părea cu strîmbul să vie să stea de faț înaintea domnii meale” (IZ¹, 104, 4-6).

Actul de ‘a opri’, însă, exprimă nu doar o vremelnică stopare sau o durabilă reținere. De fapt, de la ultimul sens, se poate ușor ajunge la cel de ‘a păstra’. Astfel se petrec lucrurile în: „să văm ținea pizmă spre frații noștri, ținea-va și Dumnezeu spre noi” (CCî, 48, 1-2); „Nu desăvîrșit să va urgisi, nici în vac va ținea mănîe” (BB, *Psalmi*, 102, 9); „Toate le ispitit; ce e bun țineți!” (BB, *IThes.*, 5, 21); „dară eu am giudecat mai bine să-m țiiu ficioria, să fii mireasă lui Isus Hristos Dumnădzăului meu!” (VS, 417, 53-54) sau în: „Și cuvîntul ținură întru ei, întrebîndu-să ce iaste scularea den morți” (NTB, *Mc.*, 9, 10), unde ‘a opri’, trece prin ‘a reține’ și poate ajunge chiar la ‘a tăinui’.

Totodată, păstrarea poate semnifica și respectarea a ceva. De aceea apar situații precum: „De-acii le împărți limbile pre deregători, numai Ever ce-ș ținu limba cu ceata-ș” (MOXA, 12^v/8-9); „Și ținu sîmbăta norodul în a șaptea zi” (BB, *Ex.*, 16, 30); „Avînd, dirept aceaea, arhiereu mare, care au trecut pren ceriuri, pre Isus, fiiul lui Dumnezău, să ținem mărturisirea” (BB, *Evr.*, 4, 14); „Și acum, ca să țineți zilele facerii de colibi ale lunii lui haselef” (BB, *2Macabei*, 1, 9); „Ce voi nu veți țirea și nu veți cinsti sfînta dumerecă” (CS, 239, 2-3); „Tu dziseși porîncitele a le ținre foarte” (PH, 118, 4); „Și noi vream avînd, ne ținem de moștenirea părinților noștri” (BB, *IMacabei*, 15, 34); „Nimeni nu poate sluji la doi domni; că sau pre unul va urî și pre altul va îndrăgi, au de unul să va ținea și pre altul va defăima” (BB, *Mt.*, 6, 24).

Păstrarea și respectarea a ceva implică un efort care, sub anumite aspecte, necesită și impune veghea. Actul ‘a veghea’ poate veni fie dinspre Divinitate (caz în care se încarcă și cu nuanțele ‘a feri, a păzi, a avea grijă’), fie dinspre om (caz în care poate căpăta nuanța ‘a se îndrepta către (într-un act de supunere)’): „Iară eu cu ținrearea mea cătră tine ținrea-voiu, că tu, Dzeu, sprejenitoriulu meu ești” (PH, 58, 10); „Ținre-me de aceaste curse ce puseră mie și de blăznirea ce facu fărădeleage” (PH, 140, 9);

familiei, puteau îndreptăți o astfel de exprimare lingvistică. (Toate acestea sînt valabile nu doar pentru societatea românească, ele reflectîndu-se pe deplin încă în textul biblic.)

⁹ Vezi, spre exemplu discuția referitoare la formele v. rom. *ca*, *de(a)ca* și *de aci*, în Al. Gafton, *Evoluția limbii române prin traduceri biblice din secolul al XVI-lea*, Iași, 2001, p. 157-162.

„Domnul *ținre* proiditul; săracul și văduoa lua-o-va și calea greșiților piiarde-o-va” (PH, 145, 9); „*Ținre* sufletu meu și me mântuiaște, se nu me sfiescu, că nedejdiiu pre *ținre*” (PH, 24, 20).

Precum se observă, între situațiile de mai sus nu există egalitate, ele fiind doar echivalente și comparabile. Aproape fiecare caz cu care s-a ilustrat prezintă particularități și nuanțe, chiar dacă, uneori, foarte fine.

Pe de altă parte, din conceptul ‘oprire’, utilizat în sens propriu sau figurat, se poate ajunge și la un sens mai abstract, precum ‘abținere’: „Bună lor fir-ară se fie ca și eu, e se nu *ținure-se* să mărite-se bine, amu, iaste a se însura și a se mărita, e nu a se încinde” (CB, *1Cor.*, 7, 9); „Trei zile trebuie omului celuia ce va să se priceștuiască să nu se împreune cu muiarea lui. Și deaca se va priceștui, iarăș *să se ție o zi*” (LEGI Munt., 173, 13-14); „Postul iaste nu numai *să ne ținem* de bucate, ce de toate păcatele să ne ferim” (CCÎ, 51, 28-29).

Specii aparte de abținere apar în: „Văcariul de va lua demîneață bou de la plugar și boul nu *să va ținea* în cireadă cu alte vite, ce să va împărți și va intra în niscare pîni, sau în vii” (LEGI Mold., 59, 1-3), unde se semnifică astfel o limitare, în: „Bunătatea pohteii iaste ca *să-ș ție* neștine toată dragostea lui și pohta lui la domnul nostru Isus Hristos (...)” (LEGI Munt., 585, 29-30), unde se exprimă o cantonare, sau în: „Și într-acela feredeu, *să ținea* un drac foarte turbat” (VS, 37, 25-26), unde se redă cantonarea spațială, dar și cu o nuanță subtilă de posesie, și care tinde să devină reciprocă.

Ideea centrală a conceptului, aceea de continuitate, se poate reflecta sub variate alte sensuri, precum: „De patru stihii *se ține* lumea: a soarelui, a aerului, a pămîntului și a apei;” (LEGI Munt., 572, 5-6), unde sensul este ‘a depinde’, ‘a atîrna’, apropiat de: „(...) întru păgînatate au grăit prorocul acela. *Să nu vă țineț* de dînsul” (BB, *Deut.*, 18, 22), unde sensul ar fi ‘a supraviețui’. Durata, dar mai ales continuitatea spațială apare în: „Ieste, cum înțăleg, de aicea o dumbravă de *ține* cîtva” (MC, 160, 18).

O abstractizare aparte, dar perfect coerentă se găsește în: „După aceeaia fură *ținut* de preoți” (CPLR, *Palia*, 208, 11) (se referă la perioada Judecătorilor de după Iosua); „Și cunoscînd Iacov și Chifa și Ioan, carii *să ținea* stîlpi, că mi-e dat și mie darul (...)” (NTB, *Gal.*, 2, 9), unde sensul este ‘a considera’, ‘a socoti’, ‘a lua drept’.

La nivelul celorlalte clase lexico-gramaticale situația este paralelă și corespondentă cu cea pînă acum constatată. Astfel, abstractul *țineare* poate cunoaște sensuri precum: ‘putere’: „că a lui e slava, măriia și *ținearea*, întru veacii de veac, amin” (CCÎ, 372, 12-13); „Tu biruești *ținearea* măriei, bura valurilor ei tu îmblînzești!” (CCÎ, 234, 20-21); „Cene știe *ținearea* mîniei tale de frica băsăului tău cură” (PS.C., 90, 11); „Cine ști *țineare* mîniei tale, de frica ta, băsăul tău cură?” (PS.S B, 89,11); „Iară eu cu *ținrearea* mea cătră *ținre* ținrea-voiu, că tu, Dzeu, sprejenitoriulu meu ești” (PH, 58, 10), apoi ‘stăpînire’: „ceare de la mine, și da-ț voiu limbile partea ta, și *ținearea* ta sconceania pămîntului;” (PS.C., 2, 8); „Și-ț voiu da ție și seminții tale pămîntul care nemernicești, tot pămîntul lui Hanaan, întru *țineare* veacinică, și voiu fi lor Dumnezău” (BB, *Gen.*, 17, 8); „și va fi voao pămîntul acesta întru *țineare* înaintea Domnului” (BB, *Num.*, 32, 22); „Pre care l-au și adus, priimindu-l părinții noștri cu Iisus întru *ținearea* limbilor, care au scos Dumnezău despre fața părinților noștri pînă în zilele lui David” (BB, *FA*, 7, 45); „și vor moșteni pre voi, și veți fi lor spre *țineare*” (BB, *Iezechiel*, 36, 12).

Sensul ‘ținut, teritoriu stăpînit’ apare în: „Și cei că lăcuia mai nainte în *ținerile* lor, în cetățile lor” (BB, *1Paralipomenon*, 9, 2).

Sensuri precum ‘abstinență’ și ‘stăpînire’ găsim în situații precum: „Acest văcuit în cinste părintele nostru Nichita, dorind din cuconie *ținearea* și curăția de ficiorie (...)” (VS, 336, 36-37); „Acesta svînt Nichita, dorind verguriia și *ținearea* (...)” (VS, 368, 26); „Al noaălea plod al duhului sfînt chiamă-se *ținearea* carea o au avut Hristos: întîi de bucate, că nu mînca mai mult decîtu-i priimiia firea omenească; a doa de somn, că de multe ori petrecea toată noaptea la rugă a lui Dumnezeu” (LEGI Munt., 591, 38-41); „Că besearica laudă și smerenia carea e cu întreaga înțelepție, adecă curăția, așijderea și părăsirea lucrurilor mirenești, priimește *ținearea* și postirea¹⁰ (...)” (LEGI Munt., 417, 14-16); „gata să fim, cătră mîntuitoarea nevoiță a postului și a *ținearei* să meargem” (CCÎ, 12, 12-13);

¹⁰ Situații precum „post și ținere” (astăzi „post și abstinență”) fac referire în mod nuanțat la realități distincte, chiar dacă, uneori, este posibil ca ele să se suprapună în mintea vorbitorilor, diferite cauze putînd conduce la simplificarea exprimării. Pentru cazurile în care avem a face cu enumerări, repetiții sau utilizarea succesivă a unor termeni foarte apropiați ca sens, pentru distincția dintre diferitele situații de acest fel, vezi Al. Gafton, *După Luther. Traducerea vechilor texte biblice*, Iași, 2005, p. 189-196 și 251-259. Vezi și: „Iară noi, creștinii ce credem în Hristos, carele iubeaște înțelepciunea, *oprirea voiei*, postul, curăția (...)” (VARL, 311, 3-5)

„Ce grijiia sufletul cum a plăcea lui Dumnădzău, cu postul, cu *ținearea*, cu ruga și cu ficioria în curăție, ferind ochii de căutări lumești și tote simțirile” (vs, 417, 47-49); „Lunile ceale noao ale voastre și simbetele și zi mare nu sufăr; post și *țineare* de lucru și lunile ceale noao ale voastre și sărbătorile voastre uraște sufletul mieu” (BB, *Isaia*, 1, 14); „Punre, Doamne, *țineare* rostului mieu și ușiei îngrădire de ustnele meale” (PH, 140, 3).

Numele de agent *țitoriu* poate fi întâlnit cu valori precum ‘stăpîn’: „Împărate mare, *țitoriu*le preainalte, întru-tot-țitoriu Dumnezău, toată zidirea otcîrmuind” (BB, *3Macabei*, 1138a, 29-31); „eu biruii lumea și *țetoriul* lumiei (ce se zice, vrăjmașul), cela ce aducea păcatele în lume, și moartea (...)” (CCî, 127, 28-31); „sîngur-țitoriu iaste patemilor gîndul” (BB, *Iosip*, 1141a, 22-23) și ‘păstrător’: „Nu clevetireți, fraților, unul spre alalt, că cine-și clevetiaște fratele sau giudecă pre fratele său, leagea clevetiaște și leagea huleaște, iară să veri cleveti leagia, nu ești *țitoriu* legiei, ce-i ești giudecătoriu” (NTB, *Iac.*, 4, 11).

Mult mai bogat în valori este substantivul *ținut*. În mod firesc și lesne de înțeles, acesta poate dezvolta valori precum: ‘putere’: „aceluia e slava și împărăție și *ținutulu*” (CS, 248, 6); „Giudecii oamerilor adurară-se cu Dzeul lu Avraamu, că ale Dzeului *țirutele* pămîntului foarte rădicară-se” (PS.S B, 46, 10); „cu Domnul cu Isus Hristos, că a lui iaste slava și *ținutul* în veacii veacilor. Se fie!” (CB, *IP*, 4, 11), ‘tărie’: „Caută spre mine și miluiaște-me, dă *ținutul* tău fătului tău și spășește fiiul șearbeii tale” (PS.S B, 85, 16); „el dă vîrtute și *țirut* oamerilor săi” (PS.S B, 67, 36); „*Ținutul* mieu cătră tine hrănescu, că tu, Dzeul, agiutoriu mie ești” (PS.S B, 58, 10); „tu ești, Doamne, *ținutul* mieu” (PS.C., 43, 2); „*ținutul* mieu și scăpare mie ești tu” (PS.C., 31, 4), ‘posesie’: „gîndiia ei că de supt mîinile și *ținutul* rimleanilor va scumpăra pre ei și le va dărui slobozie” (CCî, 106, 2-4), ‘teritoriu’: „acelui olat îi zic munténii județul, cum zicem noi *ținutul*, Jiiului”. (MC, 257, 4); „acest svînt părintele nostru Sadoth aflîndu-să episcop într-un *ținut* a împărăției lui” (vs, 74, 34-35); „Adecă eu Rusca, giupăneasa lui Căldărușe, fata Nastasiei, nepoata Cornei ce-au fost Șetrariu, ot Vlăiceani de *ținutul* Dorohoiului, însămi de a mea voe, de nime împresurată nici asuprită, am vîndut a mea dereaptă ocină și moșie” (DRB 43, 1-4); „pohtin pîntru *ținuturile* ce-au fost mai dennainte vream de moșie și de *ținutul* hotarilor cestor 2 țări (...) și le-au fost luat turcii, de sînt supt mîna lor, cîndu va da Dumnezeu cu ajutorul lu Dumnezeu și cu norocul cistitului împărat, să le dobîndim de la mîna păgînilor, ele să fie iar la moșie, și să ție de hotarale acestor 2 țări, cum au fost de veac;” (Dî 131, 21-26); „pohteaste, în țara Ardealului, Gherghinul și Ghelăul și Veciul și Făgărașul, cu tot *ținutul* și venitul lor, și, în țara ungurească, Hustul și Chiuivarul, cu *ținutul* și cu venitul, în cest chip de moșie” (Dî 145, 17-19); „Ceare de la mene și da-ți-voiu limbile ocinele tale, și *ținuturile* tale în sfîrșitul pămîntului” (PS.S B, 2, 8); „Deci fiind ceasul al șasele, întunearec fu preste tot *ținutul*, pînă la al noaole ceas” (NTB, *Mc.*, 15, 33); „Și mearse de se lipi de un lăcuioriu acelui *ținut*, și trimise pre el în cîmpul său să pască porcii” (BB, *Lc.*, 15, 15), ‘obicei’: „Căruia spun că, deaca-l aflară, i-au făcut țestul capului păhar ș-au rădicat de-au băut, plin, împăratul bulgarilor. De-atunca au *ținut* de rădică păhar” (vs, 207, 17-19).

Ca participiu cu valoare adjectivală, *ținut* cunoaște sensuri ‘reținut’, ‘stăpînit’: „acealea toate nestătute vor fi și *ținute* cu teamăt de osîndă” (CCî, 37, 18-19); „era *ținuți* de frică și de teamăt” (CCî, 137, 14); (CCî, 142, 17-19; 143, 1-4); „Fu tatăl lu Po[p]lie de focure și de alu apei trîndu a zăcea *ținutu*” (CB, *FA*, 28, 8).

3. În limba română veche, sensuri precum ‘a opri’, ‘a împiedica’ și ‘a interzice’ se puteau reda și cu ajutorul unui verb precum *a apăra*: „Și pohtia viața veacilor, însă dragostea ce avea de bogățiile *apăra* pre el” (CCî, 434, 27-29); „Aceasta cînd grăiia, nu opriia lor Hristos, nici-i *apăra*, ce mai vîrtosu-i priimi și-i întări” (CCî, 269, 37-270, 1); „den toate leamnele ce-au fost în rai a mînca zisease lu Adam, și iară țind și *apărînd* cel ce mestecat era de firea protivitoriului, însă cel rău cătră bun mestecat, și moarte aduse spre piardere fără-de-legiuitoriului” (CCî, 369, 10-14); „Doară apă *a apăra* poate neștine se nu boteaze-se acestora ce Duhul Svîntu luară ca și noi” (în CP *opri*) (CB, *FA*, 10, 47); „episcopul sau preotul sau diaconul (...) de vor ținea vreo muiare pre în casele lor și să nu fie blagoslovit pre leage, acela să nu o ție (...); iară de va avea mumă, sau fată, sau soră (...) pre aceastea pravila nu *apără*” (LEGI Munt., 80, 38-81, 3); (LEGI Munt., 81, 9-10); „Iară pacatele carele *apără* de preoție sînt aceastea:” (LEGI Munt., 107, 28) „Dulce spus dereptatea ta în besearcă mare, adecă rostul mieu nu *apără*, Doamne, tu înțeleseși” (PS.C., 40, 10); „Voinicilor sveatul fu se legații ucigă se nu neștine se noate se scape. E sutașul vrea se petreacă pre Pavel, *apăra* sveatul lor, zise: «Cine poate se noate, sări ainte se iasă la magini»” (CB, *FA*, 27, 42-43); „Nu numai acest jude al gloateii rușină-se de cuvintele Domnului, ce și

toți carei se protiviia vraciului sufletelor și trupurilor noastre (...) și *apăra* pre el să nu vindece neputințele oamenilor” (CCÎ, 411, 11-15); „Lăsați feciorii și nu le *apărați* a veni la mine” (EV.SIB., Mt., 19, 14) **НЕ ВЪЗБРАНѢИТЕ**; (în NTB și BB se folosește *a opri*); „carele va fi scopit dă nevoie și va fi destoinic de preoție, acela *să nu se apere* a se înălța întru clirici” (LEGI Munt., 399, 15-16)¹¹.

Este de menționat că forma substantivală cunoaște sensul ‘interdicție’: „Pentru că zice pravila, leagea, că: poruncim să fie volnic a să face călugăr și a se dăspărți de nuntă oricarele va vrea, au bărbatul, au muiarea, și să n-aibă nice o *apărare*, pentrucă mai la bine merge, adecă întru petrecania și viața ce e tocma îngerilor” (LEGI Munt., 225, 36-226, 2); „De *apăratul* tău fugi-vor” (PS.C., 104, 7; PS.S B, 102, 22); „Această sementie toată e *apărată*, nice într-un chip cu nunta se nu se împreune” (LUCACI, 174, 22-23); „să fu oprit de mulți și *apărat* a striga, mai mult adause de strigă” (CCÎ, 443, 9-10); „Și încă de vrea fi avut puteare dracii, și de nu vrea fi *apărați* de Dumnezeu, mai mare rău fi-vrea fi făcut noao” (CCÎ, 236, 19-20) (cf. și „Iară Hristos *păziia* cei ce se drăcise” (CCÎ, 236, 21).

După cum se observă din exemplele precedente, pe baza sensurilor menționate, acest verb poate căpăta cu ușurință valori precum ‘a feri’ și ‘a proteja’: „Iară cela ce-ș îngrășe trupul și slujește pîntecului cu nevoie *să va apăra* de meșterșugurile dracilor și de pohtele trupului” (VARL, 62, 2-4); „de-a mîncarea și de-a bearea și a ne îmbrăca nu *apară* Domnul; iară a grăi de aceastea și a griji, aceaia *apără*. (...) Că aiavea e amu, că preamîncarea și dosada *apără*, și ce den acealea griji și voroave” (CCÎ, 222, 1-5); „*Apere* Dumnădzău să fug eu de cununa mărturiei!” (VS, 260, 6); „Iară eu, cine fui, silnicu *a apăra* Dumnezeu?” (CB, FA, 11, 17); „Și începură toți într-un chip *a să apăra*: cel dentiu zise lui: «Uric am cumpărat și-mi trebuie să-l văz, rogu-te mîntuiaște-mă»” (NTB, Lc., 14, 18); „Și începură toți într-un chip *a să apăra*” (BB, Lc., 14, 18).

Sensuri precum ‘a păzi’, ‘a apăra’, ‘a evita’ ‘a (se) proteja’, a cruța’ pot fi redată și cu ajutorul verbului *a feri*. Astfel apar enunțuri precum: „Domnul iubește județ și nu lasă preapodobnicii săi, în veacu *ferescu-se*” (PS.C., 37, 28); „*Ferește* sufletul meu, că preapodobnicu-s eu” (PS.C., 86, 2); „*Ferește* Domnul toți cei ce iubescu elu, și toți păcătoșii cumple” (PS.S B, 144, 20)¹²; „Iată, David au trimis poslanic den pustiu să cuvinteaze bine pre stăpînul nostru și *s-au ferit* de cătră ei” (BB, *Împărați*, 25, 14); „Postul iaste nu numai să ne ținem de bucate, ce de toate păcatele *să ne ferim*” (CCÎ, 51, 28-29); „a poruncit capiștele idolilor, de în temeliile lor să se dezrădăcineaze (adecă să se rîsipească) și *să nu se ferească* nice o rămășiță de într-însele” (LEGI Munt., 470, 15-17); „așa cum pre tine te-aș fi omorît și pre ea *aș fi ferit*” (BB, Num., 22, 33), de unde și ‘a lua aminte’: „*Feriți-vă* pre voi: de va greși ție fratele tău, ceartă pre el, și de se va pocăi, iartă lui” (NTB, Lc., 17, 3).

Totodată, acest din urmă verb poate purta valori pe care le-am constatat la verbul *a ținea*: ‘a păstra’, ‘a respecta’: „Că *feriiu* caile Domnului și nu necurățiiu de dumnedzeul meu” (PS.S B, 17, 22); „Că șerbul tău hrănește-le, cîndu *fereaște* plătire multă” (PS.S B, 18, 12); „Dziș: *Se ferescu* caile mele, se nu greșescu cu limba mea” (PS.S B, 38, 2); „Nu *feriră* dzisa Dzeului, și în leagea lui nu vrură să îmble” (PS.S B, 77, 10); „ferice cine *fereaște* județ” (PS.C., 106, 3); „Izbăvește-mă de clevețele oamenilor și *feri-voiu* porîncitele tale” (PS.C., 119, 134); „porîncitele lui *se ferim* și ogodintă naintea lui facem” (în CP *veghe-vrem*) (CB, *I Ioan*, 3, 22); „Tu porîncit-ai porîncitele tale *se ferească*-le foarte” (PS.S B, 118, 4); „voru înțeleage toți că nemică nu sîntu ciale ce spre tinre au audzitu, ce lăcuești însuți Leagea *ferindu*” (CV, FA, 21, 24); „Eu dediu leagea mea și botedzul meu, iare voi nu *ferit*” (*Ieud*, 154, 12); „Și neplecîndu-să lui, ce *ferind* neclătită credința în Domnul Hristos (...)” (VS, 338, 6-7).

În sfîrșit, în jocul sinonimic constatat intră și verbul *a păzi*, care poate cunoaște sensuri pe care le-am întîlnit deja la cuvintele discutate. În primul rînd menționăm situațiile în care *a păzi* capăta sensul ‘a ține’, ‘a păstra’: „Tu *ai păzit* vinul cel bun până acum” (BB, *Ioan*, 2, 10); „Valuri sălbatece ale mării, spumegînd ale lor rușini, steale rătăcitoare, cărora pîcla întunearecului în veac *s-au păzit*” (BB, *Iuda*, 13); „Știe Domnul pre cei buni-credincioși den bîntuială a-i mîntui, iară pre cei nedirepți la zioa judecății căzniț *să-i păzască*” (BB, *2Petru*, 2, 9); „Omul asupra altui om *păzește* mânia, și de la

¹¹ Vezi și: „Iară de să va tîmpla să se apuce cu dă sila fâmeaia preotului de vreun silnic, sau se va robi să fie roabă, și o vor spurca și să facă păcate cu dinsa, să nu se dăspărță de dinsa, ce să o ție ca și de întii *neapărat*,” (LEGI Munt., 119, 37-39); „Așjiderea și preoteasa căriia-i va muri popa, de nu va putea să se ție în curăția ei, de va vrea să se mărite, *neapărată* să fie” (LEGI Munt., 114, 29-30).

¹² Vezi și forma *feritor*, cu sensul ‘protector’: „Zeu *feritoriu* mie ești” (PS.C., LIX, 18); „Și pre Sventiia Sa luă și puse socotitoriu și *feritoriu* domniei sale” (VARL, 395, 13-15).

Domnul ceare vindecare?” (BB, *Înț. Sir.*, 28, 3); „El trup fiind, *păzește* pizmă; cine va curăți păcatele lui?” (BB, *Înț. Sir.*, 28, 5).

Pentru sensurile ‘a respecta’ și ‘a urmări’ (cu nuanța ‘a pîndi’) avem: „făcînd milă întru mii celor ce mă iubesc pre mine și celor ce *păzăscu* poruncile mele” (BB, *Ex.*, 20, 6); „Judecățile mele să faceți și poruncile mele *să păziți* și să umblați întru eale” (BB, *Lev.*, 18, 4); „Și zise Dumnezeu cătră Avraam: «Iară tu făgăduința mea *să o păzești*, și seminției tale, întru rudele lor, după tine»” (BB, *Gen.*, 17, 9); „*veț păzi* făgăduința mea, îm veț fi mie norod ales den toate limbile” (BB, *Ex.*, 19, 5); „Și să iubești pre Domnul Dumnezeul tău și *să păzești* pazele lui și dreptățile lui și poruncile lui și judecățile lui toate zilele” (BB, *Deut.*, 11, 1); „Și *vor păzi* pazele tale și pazele cortului, fără numai cătră vasele ceale sfînte și cătră jîrtăvnic nu să vor apropia” (BB, *Num.*, 18, 3), respectiv: „Că ziseră vrăjmașii miei mie și cei ce *păzesc* sufletul meu sfătuiră împreună” (BB, *Psalmi*, 70, 11); „el *va păzi* ție capul și tu *vei păzi* lui călcîile” (BB, *Gen.*, 3, 15); „Deci ca să punem și noi odihnă condeiului, ca un trăgătoriu vînsa, că oare cum jeluiaște cine e pre mare să vază pristaniște, așîși scriitoriu *păzește* să vază svîrșitul. Deci să punem și noi negoțul corabiei noastre să stea în vadul păscarilor!” (MOXA, 203, 9-13); „Și *păziia* cu nevoiță în toate zilele a o vedea pre ea” (BB, *Suzana*, 12); „Și-l *păziia* pre el de-l va vindeca sîmbăta, ca să-l defaime pre el” (BB, *Mc.*, 3, 2). De aici și sensul ‘a proteja’: „*Păzește* sufletul meu, căci curat sînt, mîntuiaște pre robul tău, Dumnăzăul meu, pre cel ce nedejduiaște pre tine!” (BB, *Psalmi*, 85, 2); „numai *se păzească* sineș de comîndă și de sînge și de necături și de iubi-lucrarea”. (în cv *se veaghie*;) (CB, *FA*, 21, 25); „și îngerii ce nu-ș *păziră* al său cinu nu cruță” (CB, 380, 3-4); „Și pre îngeri, pre carii *n-au păzit* a lor diregătorie, ce au lăsat al lor lăcaș, la judecata amarei zile cu legături veacinice supt întunearec i-au păzit” (BB, *Iuda*, 6).

4. Analiza exemplurilor cu care s-au ilustrat aspectele discutate în partea introductivă a studiului nostru ne arată, în plus, felul în care nuanța „pozitivă” și cea „negativă” conviețuiesc în același sens, uzul în cadrul unui anumit context fiind cel care actualizează o nuanță sau alta. De asemenea, alături de acest fapt, o serie de alți factori conduc la uzuri care se centrează pe dezvoltarea de sensuri și nuanțe ale inventarului lexical existent, evitîndu-se îmbogățirea acestuia. Cuvintele sînt supuse unor intense procese printre care cel al metaforizării joacă un rol însemnat. De aceea, se poate afirma că, spre deosebire de alte limbi, limba română are o mai mică înclinare către producerea de termeni, adică de a-și specializa cuvintele prin uzuri fixe, generatoare de valori îngust limitate. Dimpotrivă, limba română preferă înlănțuirile de sensuri și nuanțe, în interiorul unei singure forme, utilizînd mai puțin relaționarea formelor și mai mult pe cea a sensurilor. Această particularitate, caracteristică în perioada de formare a vechiului aspect literar, este în măsură să individualizeze și româna actuală.

SIGLE

BB = *Biblia 1688*, ediție întocmită de V. Arvinte, I. Caproșu, Al. Gafton, Laura Manea, N.A. Ursu, 2. vol., Iași, 2001, 2002

CB = *Codicele Bratul*, ediție de text de Al. Gafton, Iași, 2003

CCi = Coresi, *Carte cu învățătură* (1581), publicată de Sextil Pușcariu și Alexie Procopovici, vol. I, textul, București, 1914

CP = *Texte de limbă din secolul XVI* reproduse în facsimile îngrijite de I. Bianu, membru al Academiei Române. *IV. Lucrul Apostolesc. Apostolul tipărit de diaconul Coresi la Brașov în anul 1563*, București, 1930

CPLR, *Palia*, = *Cele mai vechi cărți populare în literatura română*, IV, *Palia istorică*, studiu filologic (...) de Alexandra Moraru și Mihai Moraru, București, 2001

CS = *Codex Sturdzanus*, Studiu filologic, studiu lingvistic, ediție de text și indice de cuvinte de Gh. Chivu, București, 1993

CV = *Codicele Voronețean*, ediție critică, studiu filologic și studiu lingvistic de Mariana Costinescu, București, 1981

DÎ = *Documente și însemnări românești din secolul al XVI-lea*, text stabilit și indice de Gheorghe Chivu, Magdalena Georgescu, Magdalena Ioniță, Alexandru Mareș și Alexandra Roman-Moraru, Introducere de Alexandru Mareș, București, 1979

DRB = *Documente românești* reproduse după originale sau după fotografiile sub supravegherea bibliotecarului Academiei Române Ioan Bianu, partea 1, epoca dinainte de mateiu Basarab (1632) și Vasile Lupu (1634), tomul I fasc. 1–2, București, 1907

DRH XIX = *Documenta Romaniae Historica, A. Moldova*, vol. XIX (1626-1628), volum întocmit de Haralambie Chirca, București, 1969

EV.SIB = *Evangheliarul slavo-român de la Sibiu 1551-1553*, studiu introductiv filologic de academicianul Emil Petrovici, studiu introductiv istoric de L. Deméni, București, 1971

Ieud = *Manuscrisul de la Ieud*, text stabilit, studiu filologic, studiu de limbă, indice de Mirela Teodorescu și Ion Gheție, București, 1977

IZ¹ = *Ispisoace și zapise* (documente slavo-române), publicate de Gh. Ghibănescu, vol. II, partea I (1631-1641), Iași, 1909

LEGI Mold., = *Carte romînească de învățătură 1646*, ediție critică, (coord. Andrei Rădulescu), București, 1961

LEGI Munt., = *Îndreptarea legii 1652*, ediție coordonată de Andrei Rădulescu, București, 1962
LUCACI = *Pravila ritorului Lucaci*, Text stabilit, studiu introductiv și indice de I. Rizescu, București, 1971
MC = Miron Costin, *Opere*, ediție critică (...) de P.P. Panaitescu, 1958
MOXA = Mihail Moxa, *Cronica universală*, ediție critică însoțită de izvoare, studiu introductiv, note și indici de G. Mihăilă, București, 1989
NTB = *Noul Testament*, tipărit pentru prima dată în limba română la 1648 de către Simion Ștefan, mitropolitul Transilvaniei, reeditat după 350 de ani cu binecuvântarea înalt prea sfințitului Andrei, arhiepiscopul Alba Iuliei, Alba Iulia, 1998
PO = *Palia de la Orăștie (1582)*, Ediție de text de V. Arvinte, I. Caproșu, Al. Gafton și S. Guia, vol. I, Iași, 1995
PS.C = *Psaltirea* publicată românește la 1577 de diaconul Coresi, reprodusă cu unu studiu bibliografic și unu glosaru comparativu de B. Petriceicu Hasdeu, edițiunea Academiei Române, tomulu I, textulu, Bucuresci, 1881 (s-a consultat și utilizat și Coresi *Psaltirea slavo-română (1577) în comparație cu psaltirile coresiene din 1570 și din 1589*), Text stabilit Introducere și Indice de Stela Toma, București, 1976)
PS.H = *Psaltirea Hurmuzaki I*, Studiu filologic, studiu lingvistic și ediție de Ion Gheție și Mirela Teodorescu, II, Indice de cuvinte de Rovena Șenchi, București, 2005
PS.S = *Psaltirea scheiană comparată cu celelalte Psaltiri din sec. XVI și XVII traduse din slavonește*, edițiune critică de I.-A. Candrea, București, 1916
PS.S B = Bianu, Ion, *Psaltirea Șcheiană*, t. I, *Textul în facsimile și transcriere*, Bucuresci, 1889
VARL = Varlaam, *Opere*, alcătuire, transcriere a textelor, note și comentarii, glosar și bibliografie de Manole Neagu, Chișinău, 1991 (s-a consultat și Varlaam, *Cazania (1643)*, ediție îngrijită de J. Byck, București, 1965)
VS = Dosoftei, *Viața și petreacerea svinților, Iași, 1682-1686*, text îngrijit, notă asupra ediției și glosar de Rodica Frențiu, Cluj, 2002